

FREUDS HISTORISKE BETYDNING

Ole Andkjær Olsen

Freud stod bag en videnskabelig revolution af psykologien, men han skabte ikke det fuldkomne, og hans historiske position er derfor afhængig af, hvordan hans efterfølgere fører hans projekt videre. I første afsnit af artiklen vurderes det generationsskifte inden for psykoanalysen, som Freud selv forberedte, og det konkluderes, at Freud kun rettede sin faderlige strenghed mod de elever, der prøvede at score en øjeblikkelig teoretisk gevinst gennem en utidig afklaring og forsimpning af psykoanalysens begreber. I andet afsnit gennemgås de grænsedragninger, der har splittet psykoanalysen nationalt, organisatorisk og videnskabeligt, og i det tredje afsnit opstilles nogle retningslinjer for, hvordan psykoanalysen kan videreføres på et Freud'sk grundlag, uden at metapsykologien og den anvendte (applicerede) psykoanalyse afskrives.

I vinteren 1916-17 holdt Freud den anden del af sine berømte forelæsninger til indføring i psykoanalysen ved Wiens Universitet. Denne gang gjaldt det neuroselæren, og det blev i øvrigt den eneste samlede fremstilling af dette emne i hele forfatterskabet. Forelæsningsrækken var blevet en uventet succes med over hundrede tilhørere, og med det rygstød følte Freud sig parat til at placere psykoanalysen i en større historisk sammenhæng: "I tidens løb har menneskeheden måttet finde sig i to store krænkelser af sin naive egenkærlighed fra videnskabens side: Den første, da den fik at vide, at vor jord ikke er verdensaltets midtpunkt, men en lillebitte del af et verdenssystem, hvis størrelse man knap kan forestille sig. Denne krænkelse knytter vi til navnet *Kopernikus*, selv om allerede den alexandrinske videnskab havde forkyndt noget tilsvarende. Den anden krænkelse tilføjede videnskaben menneskeheden, da den biologiske forskning tilintetgjorde menneskets påståede skabelsesprivilegium og gjorde det opmærksom på nedstamningen fra dyreriget og dets ubestridelige animalske natur. Denne omvurdering er i vor tid sket under indflydelse af *Charles Darwin*, *Wallace* og deres forgængere, men ikke uden de samtidiges voldsomste protester. Men den tredje og mest følelige krænkelse vil den menneskelige storhedstrang komme ud for gennem den moderne psykologiske forskning, der vil påvise over for jeg'et, at det ikke engang er herre i sit eget hus, men henvist til sparsomme efterretninger om det, der foregår ubevidst i dets sjæleliv. Vi psykoanalytikere er ikke de første og ikke de eneste, der har fremsat denne opfordring til nøgternhed, men det synes at være os beskåret at skulle repræsentere den på den mest indtrængende måde og at dokumentere den ved erfaringsmateriale, som spiller en direkte rolle for enhver." (Freud 1916-17, s. 228).

Denne historiske konstruktion, hvis tredeling leder tanken hen på en gradbøjning med psykoanalysen i superlativets position, gentog og udbyggede Freud i en lille artikel om narcissistiske krænkelser (Freud 1917a). Korrektoren sendte han til sin trofaste elev Karl Abraham, der imidlertid ikke helt kunne skjule en venlig ironi, da han svarede: Måske kunne det interessere Freud at komme en tur til Berlin, for hans "kollega Kopernikus" havde i årevis opholdt sig på de kanter, og der var stadig minder om ham at se på slottet i Allenstein (Freud/Abraham 1965a, s. 256). Trods sin store og aldrig svigtende beundring for Freud havde Abraham ikke fantasi til at se ham i sammenhæng med videnskabshistoriens giganter, og det er måske forståeligt nok, for i 1917 var den internationale psykoanalytiske forening endnu ikke ti år gammel, det samlede medlemstal havde knap nok rundet de hundrede, og her midt under krigen var det højst usikkert, om stumperne af foreningen, der allerede var slemt nok mærket efter Jungs og hans elevs udmeldelse, nogen sinde ville blive samlet igen.

I dag har Freud for længst indtaget sin naturlige plads i historien, og der er ikke noget mærkeligt i at sammenligne ham med Kopernikus og Darwin. De var alle mestre i desillusioneringens kunst, samtidig med at de pegede på en ny verden af muligheder hinsides illusionens begrænsninger. Deres decentering af de universer, der var skabt ud af menneskets selvbevidsthed, satte nye mål for forskningen og var i virkeligheden med til at beslaglægge utallige forskeres arbejdstid gennem hundreder af år. Vore tre personligheder har nemlig også det til fælles, at deres livsværker godt nok var revolutionære, men ikke fuldkomne. De endelige beviser måtte de overlade det til eftertiden at finde, og eftertiden har i det hele taget haft nok at gøre med at udfylde huller og rette fejl og mangler. Hvad der i de store træk er uafviseligt, kan sagtens afføde et væld af mindre forskningsopgaver såvel som af smålige kontroverser. Det er psykoanalysens historie i sig selv et glimrende eksempel på.

Spørgsmålet er altså, hvad der er blevet af psykoanalysen efter Freud. Det er det, jeg vil se nærmere på i artiklen. I det første afsnit kommer jeg ind på Freuds personlige forhold til sine elever og de konflikter, der kom ud af det. I det andet afsnit behandler jeg psykoanalysens grænser, og det drejer sig både om landegrænser, om faggrænser og om grænser mellem de psykoanalytiske skoledannelser. I det tredje og sidste afsnit søger jeg i tre punkter at gøre op, hvor psykoanalysen står i dag, som analytisk og terapeutisk metode og som psykodynamisk teoridannelse.

1. Arven efter Freud

Det er ikke let at modtage noget i arv, der på den ene side har et sådant format, at det vanskeligt lader sig sætte på begreb, men på den anden side også så tydelige fejl og mangler, at det næsten er enhver beskåret at finde på noget bedre. Vi kan ikke blot antage, at psykoanalysens sandhed, hvad den end måtte bestå i, lader sig bevare, hvis man alt for hæmningsløst går i gang

med at revidere teorien og metoden. Vi kan imidlertid heller ikke undlade at udbedre manglerne og lade Freuds efterhånden støvede formuleringer stå uantastet tilbage. Det er formentlig dette dilemma, hver eneste af Freuds elever og efterkommere har stået i.

Med hensyn til spørgsmålet om arven efter Freud kan vi passende tage udgangspunkt i hans måske allervigtigste begreb, Ødipus-komplekset. Det er nemlig bl.a. et begreb om *generationsskiftet*, dvs. om hvordan børn indtager pladsen efter deres forældre, og om de konflikter, det giver anledning til. Vi lægger især mærke til generationsskiftet, når det mislykkes. Vi kender de mange beretninger om magtkampe og kompetencestridigheder mellem fædre og sønner, hvor fædrene klynger sig så længe til magten, at de forkuede sønner ikke kan stille noget op på egen hånd, den dag fædrene endelig er væk, eller hvor det omvendt er sønnerne, der rejser sig mod den fædrene overmagt og foretager det symbolske fadermord, inden de rigtigt har lært at stå på egne ben. I begge tilfælde optræder den døde fader som en uhyggelig genganger, afspejlet i sønnernes handlinger.

Men Ødipus-konflikten er noget alment. Freud forestillede sig aldrig, at generationsskiftet kunne finde sted uden konflikt, og han mente ligefrem, at det følelsesmæssige modsætningsforhold mellem generationerne var en betingelse for kulturfremskridtet (Freud 1905d, s. 122). Faderen må på den ene side sætte sig i respekt og påtage sig rollen som autoritet og ideal. På den anden side er det hans vigtigste opgave at træde tilbage fra magtens position på et rigtige tidspunkt, så han ikke med sin person står i vejen for den efterfølgende generations udfoldelser. Det ligger i menneskets artsbestemelse såvel som i kulturens høje udviklingstade, at barnets vej til uafhængighed og myndighed er lang og besværlig, og det ulykkelige resultat heraf er stadig oftere, at de følelsesmæssige erfaringer stammende fra dannelsesperioden sætter et stærkere præg på den færdige personlighed end de genuine voksenerfaringer. Barnet bliver for tidligt voksent, fordi det bestandig måler sig selv med den voksnes alen og føler sig for lille, og som voksent vedbliver det med at være barn gennem den barnligt asociale indstilling til andre mennesker.

Freud beskrev i *Jeg'et og det'et* (1923b) den ødipale konflikt ud fra modsætningsforholdet mellem det, faderen *siger*, og det, han *gør*. Faderloven lever ikke op til barnets retfærdighedssans, fordi barnet netop ikke må gøre det, faderen gør, men kun det, han siger. Hvis den del af konflikten tilspidses, har vi den traditionelle fejludvikling af Ødipus-komplekset. Der er imidlertid endnu en dimension i dette. Freud siger korrigerende, at barnet ikke internaliserer faderen som over-jeg, men derimod faderens – eller forældrenes – eget over-jeg. Over-jeg'et nedarves tilsyneladende fra generation til generation, uden at konflikten behøver at synliggøres. Den synlige del af konflikten angår altså modsætningen mellem hvad faderen siger og hvad han gør, den usynlige modsætningen mellem hvad han gør og hvad han ikke gør. Den livsvisdom, børn i bedste fald får i arv fra forældrene, hænger netop sammen med forståelsen af de lovmæssigheder, forældrene selv var

underkastet, og de bliver først synlige efter forældrenes død. Den levende fader er forudsætningen for den døde fader. Når den levende fader står over for barnet med sin imponerende overmagt, er det i reaktionen mod ham, at barnet bliver i stand til at samle og målrette sine egne kræfter, men det er gennem bindingen til billedet af den døde eller i hvert fald fraværende fader, at disse kræfter finder deres definitive bestemmelse i form af et virkeligt over-jeg.

Freud står om nogen som generationsskiftets teoretiker, og på den baggrund er det naturligvis særligt interessant at undersøge, hvordan han klarede sit eget generationsskifte inden for den psykoanalytiske bevægelse. Han er jo tit nok blevet beskyldt for at være en gammel patriark, der krævede fuldstændig lydighed af sine elever, og som på den måde umuliggjorde en naturlig fornyelses- og fornyelsesproces i bevægelsen. Vi kender efterhånden i detaljer hans lange stribe af opgør med kolleger og elever: Breuer, Fliess, Adler, Stekel, Jung, Tausk, Rank, Ferenczi og i nogen grad Jones. Var Freud en dårlig fader, og formåede han ikke at gøre i praksis, hvad han havde skitseret i teorien? Christian Braad Thomsen (1984) har med rette fremhævet, at Freud med sin autoritet tiltrak elever, der selv havde problemer med deres Ødipus-kompleks, og som derfor var forudbestemt til før eller siden at forsøge et fadermord, og forud for et brud plejede Freud da også at foreslå en analytisk forståelse af striden. Når striden først var en realitet, var det imidlertid for sent at analysere, ja nærmest en fornærmelse at foreslå analyse. Ferenczi bebrejdede netop Freud, at han ikke i tide havde foretaget en tilbunds gående analyse, og Freud forsvarede sig (efter Ferenczis død) med, at enhver analyse i princippet er uendelig, og at det ikke tjener noget formål at trække ting frem fra det ubevidste, før de giver problemer (Freud 1937c).

Freud havde altså svar på tiltale, når der kom bebrejdelser fra "sønnerne". Ikke desto mindre kan man godt forestille sig, at problemet optog ham, og at han i de senere år havde svært ved at få øje på kvalificerede arvtagere blandt de elever, der var tilbage. Hans sidste store bog handlede om Moses (1939a), og den er formentlig både et stykke tiltrængt selvrefleksion og et testamente. Vi ved fra mange kilder, hvordan han identificerede sig med Moses, der også havde sit hyr med at styre sit uregerlige folk på den lange ørkenvandring, og som aldrig selv nåede frem til det forjættede land. Både Freud og Moses stillede strenge krav til deres efterkommere, ligesom de for deres eget vedkommende havde haft konflikter med deres faderfigurer (Moses er faktisk det ægyptiske ord for *søn*). Den mekanisme, Freud endnu engang så virkeliggjort i Moses-historien, er knyttet til begrebet "forsinket lydighed" (*nachträglicher Gehorsam*), dvs. forsinket lydighed mod faderens lov. Selv de – eller måske netop de – mest oprørske sønner bliver efter faderens død de mest lydige mod fader-loven. Som bekendt smadrede Moses i vrede sine tavler med de ti bud, men se om de ikke – efter et faderløst interregnum – blev klinket sammen igen og holdt i hævd gennem generationer. Freud efterlod sig på samme måde et forfatterskab,

der var så fyldt med gåder og uklarheder, at han nok kunne forudse, at det ville tage et par generationers tid at komme til bunds i det.

Når man skal gøre op, hvad arven efter Freud består i, kan man naturligvis slet og ret vælge at sige, at den består i psykoanalysen, som den ser ud i dag. Man kan imidlertid også prøve at gøre op, om der ikke er noget i denne psykoanalyse, der er mere Freud'sk end andet, og på den måde kommer man alligevel tilbage til Freuds forfatterskab, som nu engang er det, Freuds navn er knyttet til. Det er forfatterskabet, vi har arvet, mens den nutidige psykoanalyse udgør et antal måder at forvalte arven på. Forfatterskabet er i denne sammenhæng mere end et antal værker, man kan granske ét efter ét. Freud forlangte ikke af sine elever, at de var bogstavtro mod det skrevne, for det var han nemlig ikke engang selv. Man kan ligefrem sige, at nogle spændinger var en følge af, at eleverne holdt fast ved det, Freud tidligere havde sagt, mens han allerede selv var på vej mod nye horisonter. Det er en grund til, at han er så vanskelig at læse, for det er ikke sådan, at hans seneste skrifter altid er mere sande og dækkende end de tidligere. Forfatterskabet skal læses som en helhed, hvor det konstante element er hans utrættelige arbejde med problemerne, en analytisk afsøgning af bestemte problemfelter i tid og rum.

Set i dette lys bliver nogle af Freuds konflikter med sine elever mere forståelige. Det er klart, at Freud ikke slog hånden af de elever, der gjorde, hvad *han sagde*, specielt ikke, hvis de ikke havde format til at gøre noget andet. Men han følte sig heller ikke provokeret af dem, der forsøgte at gøre det samme, som *han gjorde*, dvs. hvis teoretiske arbejde førte dem til at tackle psykoanalysens problemer med andre begreber end Freuds egne. Han forblev på god fod med så utraditionelle skribenter som Georg Groddeck og Lou Andreas-Salomé, for at nævne et par eksempler. Men han tolererede ikke de elever, der gjorde det, han *ikke gjorde*, eller for at sige det tydeligere, som gjorde det, han afholdt sig fra at gøre, selv om det måske umiddelbart kunne være fristende. Han imødegik ethvert forsøg på at fremtvinge resultater ved hjælp af forsimplinger, reduktioner eller fikse ideer, dvs. tilfælde, hvor en umiddelbar teoretisk gevinst indsnævrede det analytiske felt ved at udelukke andre muligheder. Freud havde styrken til at udskyde en syntese i årevis, når han ingen syntese kunne få øje på, og selv om de teoretiske elementer, han baksede med, var indbyrdes selvmodsigende.

Nogle mener, at det var Freuds egne ideer, der var ensidige og indsnævrende, f.eks. når han holdt på seksualiteten over for Jung og Adler, på narcissismen og Ødipus-komplekset over for Rank og Ferenczi og på kastrationskomplekset over for Horney og Jones. Her skal man imidlertid bemærke, at Freud ikke brugte disse begreber til at udsige definitive sandheder, men som analytiske samlebegreber, hvis indhold ændrede sig under arbejdet med dem. Det er åbne begreber, fordi de forholder sig *negativt* til de kategorier, de er skabt som modstykker til. Seksualiteten omfatter de impulser, der *ikke* er bundet til forud givne biologisk bestemte mål- og objektforestillinger. Narcissismen og Ødipus-komplekset rummer en psykodynamik, der *går ud over* såvel enkeltstående traumer som en kronologisk udviklings-

psykologi. Og kastrationskomplekset samler de elementer i den infantile oplevelse af kønsforholdet, der *ikke* følger den heteroseksuelle norm eller sigter mod forplantningen.

Der er selvfølgelig mange indlysende fejltagelser i Freuds forfatterskab, ting, vi ganske åbenlyst må forkaste i dag, f.eks. teorien om urhorden og den biologiske opfattelse af dødsdriften, men for det første falder teorien som helhed ikke med disse delteorier, for det andet drejede det sig om teoretiske rum skabt med henblik på spekulation. Selv om man ikke kan slutte fra urhorden og dødsdriften til konkrete psykiske fænomener med nogen form for kausal nødvendighed, og selv om vi for en videnskabsteoretisk analyse har at gøre med rene cirkelslutninger, er der ikke desto mindre tale om teoretiske rum, hvori Freud forsøgte at sammenstykke de elementer, hans erfaringer havde givet ham i hænde. Den intensitet, hvormed Freud talte om urhorden og dødsdriften, kan altså bruges til at indkredse det, der var det centrale i hans erfaringer, når vi bagefter prøver at reformulere deres rationelle kerne.

Det er Freuds *timing*, der udmærker ham som teoretiker. Han lader ting stå, der åbenlyst er utilfredsstillende eller direkte forkerte, når det tjener til at huske problemerne og opbevare dem til en senere tid, hvor en løsning måske er mulig. Han var i modstrid med den positivistiske videnskabsteori, der for alvor vandt frem i hans samtid, for den levner ingen plads til den form for teoretisk arbejde, og han er i modstrid med senere positivister som Popper, der fortsat føres frem som argument mod psykoanalysen. Netop på den baggrund er han imidlertid fortsat et positivt forbillede for de human- og socialvidenskabelige forskere, der har indset, at de vigtigste historiske opdagelser gøres, længe før der er skabt passende begreber til at fastholde dem videnskabeligt. Freud var en mester i at holde sine opdagelser i live ved hjælp af begreber, hvis rationelle indhold endnu ikke var fastlagt. Når han lånte begreber fra andre videnskaber, var det under udnyttelse af de metaforiske kvaliteter, som begrebsflytningen skabte (jvf. diskussionen mellem Esben Hougaard og Steffen Jørgensen om Freuds metaforer i *Udkast 3-4*, 1976). Freuds begreber var "fiktive", det krævede betydelig omtanke at bruge dem, men når de blev holdt åbne i rimelig grad, var de også langt mere fleksible og spændstige end begreberne i mange af de human- og socialvidenskaber, der omgav psykoanalysen. Freud sammenfatter sin videnskabsteori i indledningen til "Drifter og driftsskæbner" (1915c), og disse bemærkninger om et vanskeligt emne er for mig at se stadig den bedste kilde til at forstå, hvad Freud gjorde, både når han kastede sig ud i halsbrækkende teoretiske spekulationer, og når han vendte sig mod de af sine elever, der prøvede at score en øjeblikkelig teoretisk gevinst og indløse udbyttet gennem en utidig afklaring af hans begreber.

"Vi har ofte hørt det krav blive fremsat, at en videnskab skal opbygges på klare og præcist definerede grundbegreber. I virkeligheden er der ingen videnskab, der begynder med sådanne definitioner, end ikke de mest eksakte. Den egentlige begyndelse på det videnskabelige arbejde består tvært-

imod i en beskrivelse af fænomener, som dernæst bliver grupperet, klassificeret og indsat i sammenhænge. Allerede i beskrivelsen kan man ikke undgå at anvende visse abstrakte ideer på materialet – ideer som man henter et eller andet sted fra, men under ingen omstændigheder fra den nye erfaring alene. Sådanne ideer – de senere grundbegreber i videnskaben – er endnu mere uundværlige ved den videre bearbejdning af stoffet. Til at begynde med må de nødvendigvis indebære en vis grad af ubestemthed, og der kan ikke være tale om en klar afgrænsning af deres indhold. Så længe de befinder sig i denne tilstand, forstår man kun deres betydning ved bestandig at henvise til det erfaringsmateriale, som de tilsyneladende stammer fra, men som de i virkeligheden bliver presset ned over. Strengt taget har de altså karakter af konventioner, hvor det altafgørende imidlertid er, at de ikke vælges vilkårligt, men bestemmes gennem meningsfulde relationer til det empiriske materiale. Disse relationer mener man at kunne gætte, endnu før man kan erkende og påvise dem. Først efter grundigere udforskning af det pågældende fænomenområde kan man mere præcist fatte dets videnskabelige grundbegreber og fortløbende ændre dem, således at de i vid udstrækning bliver anvendelige og samtidig absolut modsigelsesfrie. Først da er tiden inde til at fastholde dem i definitioner. For at gøre erkendelsesmæssige fremskridt kræves der imidlertid en vis smidighed i definitionerne. Som fysikkens eksempel så slående viser, undergår også de definatorisk fastlagte ”grundbegreber” en stadig indholdsændring.” (Freud 1915c, s. 123).

2. Psykoanalysens grænser

På det organisatoriske felt er Freuds psykoanalyse gennem vort århundrede blevet til et verdensomspændende imperium. Den er vokset fra en diskussionsklub med mødested i Freuds venteværelse til en magtfuld brancheforening med omfattende uddannelses-, forsknings- og forretningsmæssige opgaver. Den er ekspanderet fra det lokale og nationale til det internationale. Den har haft uvurderlig indflydelse på diverse andre fagområder såvel som på det samfundsmæssige refleksionsniveau vedrørende seksualitet, selverkendelse og personlighedsdannelse generelt. Og endelig har den udviklet sig fra blot at være en psykoterapeutisk teknik til at blive en kvasipolitisk bevægelse med sine egne bud på, hvad der burde gøres for at sikre menneskehedens fremtid. Dette er ikke gået stille af. Ydre modstand har ledsaget indre splittelse, og det psykoanalytiske imperium har alt i alt haft vanskeligt ved at definere en identitet og opretholde en uafhængig eksistens bag sikre grænser. Når der her tales om grænser, skal det forstås i en tredobbelt betydning. *De nationale grænser* var det den internationale psykoanalytiske forenings mål at overvinde, men den tilstræbte internationalisme var kun en begrænset succes, og med nazismens og stalinismens fremmarch på det europæiske kontinent blev der vendt op og ned på de hidtil gældende styrkeforhold mellem de nationale psykoanalytiske foreninger. Der opstod

derfor efterhånden psykoanalytiske skoledannelser med skarpe *teoretiske grænser* imellem. Også *de faglige grænser* mellem psykoanalysen og dens nabovidenskaber havde det oprindeligt været målet at overvinde. På dette felt kan vi i dag konstatere to modsatrettede bevægelser, der tilsammen udgør grænsedragningens og det interdisciplinære samarbejde problematik: for det første et "udfald" fra psykoanalysens side, en ekspansionisme, hvorigennem psykoanalysen bredte sig til et utal af andre områder og påtog sig at forklare det, ingen andre havde kunnet forklare, eller i hvert fald at gøre det bedre; for det andet et "indfald" i psykoanalysen fra nabo-disciplinerne, en indtrængen med det formål at teste psykoanalysens videnskabelighed med fremmede begreber og fremmede metoder.

Den rent nationale grænseoverskridelse lykkedes godt for Freud, så længe de psykoanalytiske selskaber rundt om i verden var små og fagligt usikre. Det var Freuds politik at knytte en enkelt eller nogle få fra hvert selskab særligt nær til sig og gøre sin indflydelse gældende gennem dem. Den hemmelige komité, der fra og med 1912 udgjorde inderkredsen omkring Freud, bestod netop af sådanne repræsentanter: Ferenczi i Ungarn, Abraham i Berlin, Jones i London og sidst, men ikke mindst Rank i Wien som Freuds personlige repræsentant i alle vigtige spørgsmål. Sachs og Eitingon, der begge var bosiddende i Berlin, var mindre vigtige medlemmer af komiteen, fordi Abraham allerede var en fuldgyldig Freud-repræsentant i Berlin. Efter komiteens sprængning i midten af 1920'erne fortsatte Freud med at udvælge sig personlige yndlinge, men hans korrespondance med analytikere i alle lande vidner generelt om, hvor stor vægt han lagde på den personlige relation når det gjaldt psykoanalysens udbredelse. Den næstbedste løsning var at udsende en særligt betroet medarbejder til de lande, hvor psykoanalysen endnu ikke var etableret, for at hjælpe med oparbejdelsen. Dette slog oftere fejl og kunne skabe konflikter, hvis den pågældende ikke besad den fornødne autoritet (jvf. Finn Korsaa's artikel, hvor rækken af psykoanalytiske ambassadører i Danmark omtales). USA var og blev det land, hvor Freud havde vanskeligst ved at gøre sin personlige indflydelse gældende. Freuds egen Amerika-rejse i 1909 havde for så vidt været en succes, men da netop Jung, Ferenczi og Rank hver på deres måde følte sig inspireret af det amerikanske klima tiil at gå deres egne veje i forhold til Freud, var det i en årrække uklart for amerikanerne, hvem der repræsenterede Freud, og hvem der ikke gjorde. Hertil kom den store kontrovers om "lægmandsanalysen", dvs. spørgsmålet om, hvorvidt der skulle kræves en medicinsk uddannelse af alle analytikere. Freud mente nej, men den amerikanske forening insisterede på dette krav, sådan at Freud i en periode overvejede et brud. Var USA i 1920'erne blevet ekskluderet af den internationale psykoanalytiske forening, ville meget i dag have set anderledes ud.

Sådan gik det ikke, og de politiske begivenheder i Europa blev yderligere bestemmende for psykoanalysens videre udvikling. USA blev endemålet for utallige psykoanalytikere på flugt for nazismen, England for en mindre del, mens Frankrig og de skandinaviske lande stort set kun var transitlande. Alt i

alt kan man konstatere, at de bedst begavede og bedst uddannede analytikere i mellemkrigsårene blev tvunget til emigration, den første bølge af økonomiske grunde, den anden og største af politiske. Psykoanalysen blev af nazisterne betragtet ikke blot som en jøde-psykologi (og de fleste analytikere var faktisk jøder), men desuden som samfundsnedbrydende, og hos stalinisterne i øst var der ikke mere nogen hjælp at hente. Her blev psykoanalysen anset for borgerlig og dekadent. Det er klart, at der allerede i begyndelsen af 1930erne, hvor emigrationen tog fart, var mange brydninger blandt de unge psykoanalytikere, der stod for vidt forskellige tolkninger af Freuds arbejde. Som flygtninge havde disse analytikere billedligt talt hver sin del af Freuds forfatterskab med sig i bagagen, og hvor de kom frem, måtte de først og fremmest tilpasse sig de nye normer. De nytilkomne blev ikke altid modtaget med lige åbne arme, alene fordi de fremkaldte en skærpet konkurrence om potentielle klienter, men også fordi de gjorde krav på pladser i de lokale psykoanalytiske foreninger, der svarede til deres kvalifikationer. Nogle gik til freuds, mens andre kæmpede sig frem til ledende positioner.

Allerede i Freuds levetid var der en tendens til skoledannelser inden for psykoanalysen. Jeg har nævnt modsætningen mellem de amerikanske og de europæiske analytikere, men der var efterhånden også en betydelig modsætning mellem gruppen i Wien (med Freud selv, Anna Freud og deres tilhængere) og gruppen i London (med Jones og Klein som toneangivende), og også den ungarske gruppe omkring Ferenczi havde udviklet sit eget særpræg. Endelig var der sagen om eksklusionen af Wilhelm Reich, der markerede, hvor langt flertallet af psykoanalytikere var parat til at gå i retning af egentlige sociale reformbevægelser og forpligtende politisk engagement. Hvor Adler, Jung og Rank opbyggede deres egne grupper uden for psykoanalysen, fastholdtes de andre modsætninger inden for foreningens rammer, og med dem kan man begynde at tale om psykoanalytiske skoledannelser.

Pladsen tillader mig ikke at gå i detaljer, hvad skoledannelserne angår, men det bør dog nævnes generelt, at der var stridende fløje i alle de toneangivende lande allerede i de første efterkrigsår. I USA havde de såkaldte ego-psykologer (Hartmann, Kris, Loewenstein, Rapaport) held til at udskille de såkaldte kulturalister (Fromm, Horney, Sullivan), og i 1950erne blev ego-psykologien ikke blot den dominerende amerikanske retning inden for psykoanalysen, men også den dominerende globalt set. I England blev de oprindeligt toneangivende kleinianere, for hvem konjunkturerne i 1950erne ikke var gode, skilt ud som en mindretalsgruppe, mens modparten, gruppen omkring Anna Freud, vandt frem på den modsatte fløj, i øvrigt med fuld støtte fra de førende amerikanske analytikere. Den såkaldte midtergruppe, der bl.a. talte Balint og Winnicott, hældede teoretisk mod Klein, men kunne ikke følge hende så langt, at de kunne danne en samlet front. I Frankrig havde Marie Bonaparte sammen med Loewenstein været dominerende i 1930erne, men efter Loewensteins emigration kom nyt kræfter til, herunder Jacques Lacan. Som Klein i England var Lacan ubetin-

get den mest originale tænker i gruppen, men samtidig uden det store talent for organisatorisk arbejde og taktiske manøvrer. Efter en kortere periode som præsident for den franske forening blev han væltet i 1953, meldte sig ud sammen med bl.a. Daniel Lagache og dannede en ny forening, der imidlertid blev holdt uden for IPA. Også denne forening blev sprængt, hvorefter Lacan stiftede den berømte *Ecole freudienne de Paris* (bestående i perioden 1964-80), hvor han år efter år tordnede mod den forvanskning af Freuds lære, der fandt sted inden for rammerne af IPA. I Vesttyskland måtte der også flere foreningsdannelse til, inden der etableredes en stabil gruppe. Sympatier for den gamle frankfurter-skole var et fremtrædende træk (Lorenzer er sammen med Mitscherlich blevet det kendteste navn), men det må dog tilføjes, at der naturligvis også findes en mere traditionel, ikke marxistisk psykoanalyse i Vesttyskland med navne som Thomä.

I løbet af de sidste tyve år har psykoanalysen mistet de allerfleste af sine pionerer inden for de omtalte skoledannelser: Hartmann, Balint, Winnicott, Bion, Anna Freud, Lacan, Kohut, Mahler, Dolto. Yngre psykoanalytikere føler ikke mere den samme trang til at opretholde gamle fronter, og en række interessante integrationsforsøg har set dagens lys. Klein og Lacan er blevet hverdagskost i amerikanske psykoanalytiske bøger og tidsskrifter, og hvis de ikke accepteres hundrede procent, diskuteres de i hvert fald. Det er, som om psykoanalytikerne besinder sig på, at psykoanalysen er en helhed med en fælles grænse over for omgivelserne. Man kan ikke mere hidse sig så voldsomt op over afdøde koryfæer, så længe de trods alt skaber opmærksomhed omkring en psykoanalyse, der som helhed er blevet presset i defensiven, dels af andre psykoterapeutiske teknikker, dels af psykologiske teorier med en mere strømlinet facade. Psykoanalysen (i bestemt form) bærer givetvis selv en væsentlig del af skylden for denne tingenes tilstand, men hermed ikke være sagt at skaden er uoprettelig.

Psykoanalysens ekspansionisme er en simpel konsekvens af, at psykoanalyse er andet og mere end en metode til neurosebehandling og en psykologisk teori gældende for patienterne på divanen. Psykoanalysen gør krav på almen gyldighed, naturligvis ikke således forstået, at den har noget at sige om alt, eller at den er den eneste eller den ultimative psykologiske teori, men forstået på den måde, at det udsnit af menneskets psykiske egenskaber, den angår, har en almen karakter som noget, der findes hos alle. Det store spørgsmål er, hvordan den viden og kunnen, der resulterer af det terapeutiske arbejde, lader sig nyttiggøre i andre sammenhænge, for uden en sådan nyttiggørelse og almengørelse kan psykoanalysen ikke opretholde den historiske status ved siden af Kopernikus og Darwin. Freud var altid opmærksom på denne problemstilling og opfordrede derfor sine elever til at *anvende* psykoanalysen udadtil, ligesom han selv førte an med gode eksempler. Tidsskriftet *Imago*, der nåede at udkomme med 23 store bind i perioden 1912-37, var det officielle organ for denne side af psykoanalysen. Undertitlen var: "Tidsskrift for anvendelse af psykoanalysen på åndsvidenskaberne". Dette blev senere udvidet til "natur- og åndsvidenskaberne" og for de

sidste årganges vedkommende til "Tidsskrift for psykoanalytisk psykologi, dens grænseområder og anvendelser". Hvad der afprøvedes her, blev siden prototype på den anvendte eller applicerede psykoanalyse. Det er et fælles træk, at der findes ubevidste og symbolske ekstrabetydninger og overdeterminationer i alt det analyserede materiale. Der findes vel ikke det fagområde, der ikke berøres. Lad os tage nogle eksempler på titler i tidsskriftet: farvehørelse, saltets symbolik, symbolsk tænkning i den kemiske forskning, rumfornemmelse i moderne bygningskunst, svigermoderen, fisken som seksualsymbol.

Fælles for den anvendte psykoanalyse er, at den psykoanalytiske teori og metode anvendes, uden at der er tale om en dialog, dvs. uden at der etableres en overføring, og uden at der er nogen terapeutisk hensigt. Endvidere gælder det, at psykoanalysen her konkurrerer med allerede etablerede videnskaber. Da Freud i *Hverdagslivets psykopatologi* (1901b) påstod, at ingen kunne vælge et tilfældigt tal, uden at det ubevidste determinerede valget, tilføjede han som udtryk for beskedenhed: *minima non curat praetor*, det, som det bevidste jeg lader stå åbent, modtager efterfølgende en ubevidst determination. I virkeligheden forestillede han sig nemlig, at det ubevidste satte sit præg på de mest vitale dele af den menneskelige tilværelse, og forsøget på at bevise dette måtte nødvendigvis før eller siden støde på modstand. Overfortolkning! lød kritikken i reglen, når psykoanalytikere trængte sig ind i sprogets revner og sprækker, og overfortolkning var det i mange tilfælde. Et klassisk eksempel er Freuds egen forveksling af fuglearterne "grib" og "glente" i artiklen om Leonardos barndomserindring. Freud og efter ham Pfister og flere andre drager vidtgående slutninger ud fra, at fuglen i erindrungen er en grib, mens en rent filologisk tilgang fastslår, at fuglen er en glente. Eksemplet er typisk for den applicerede psykoanalyses tunge historiske arv, nemlig den manglende fagkundskab på de områder, der blev inddraget. Tilsvarende tungt hviler den metode, der oftest blev brugt til at rydde modargumenter af vejen: modparten er ikke analytiker og kan derfor ikke udtale sig om det ubevidste, eller endnu værre: modparten har det eller det ubevidste motiv til at fortrænge og fornægte de fremlagte analyser.

I det store og hele har den applicerede psykoanalyse dog været kronet med held. Alle humanistiske og samfundsvidenskabelige fagområder, hvor der er et element af psykologi og fortolkning, samt naturligvis psykoterapi og psykiatri, har fået sin enklave af psykoanalytisk inspirerede forskere og forfattere. Det drejede sig oprindeligt om analytikere, der som Freud selv dyrkede en eller anden hobby på andre felter, siden kom der også analytikere med en decideret faguddannelse af anden art (overordentlig mange analytikere er psykiatere eller psykologer, men allerede i Freuds levetid var der mange andre fag repræsenteret: Rank var litteraturforsker, Roheim etnolog, Anna Freud lærerinde, Pfister teolog, Fromm sociolog), og som allerede nævnt lagde Freud overordentlig stor vægt på, at psykoanalysen ikke blev en ensidig medicinsk disciplin. Det sidste trin i denne ekspansion har været, at den psykoanalytiske teori og metode er blevet anvendt af

ikke-analytikere, som med større eller mindre held har teoretiseret og analyseret psykoanalytisk inden for deres respektive fag.

Det interdisciplinære samarbejde har fra begyndelsen været fyldt med principielle problemer. Psykoanalysen har haft svært ved at overvinde sin status som noget kontroversielt, så selv om den har vundet tilslutning, har den også altid fremkaldt modstand. Psykoanalyse var noget, man enten var tilhænger eller modstander af. Mere vigtigt har det spørgsmål dog været, om psykoanalysen overhovedet kunne begive sig ind på fremmede fagområder uden at forråde kernen i sit væsen som psykoanalyse. Der har klart været en tendens til, at de steder, hvor psykoanalysen er kommet bedst ud af det med andre fag, samtidig er de steder, hvor den i den højeste grad har givet køb på sine medbragte særkender. Det må således vække eftertanke, at psykoanalysen fra land til land har indgået tilsyneladende uproblematiske forbindelser med så forskellige videnskabsopfattelser som positivismen (i USA), hermeneutikken (Vesttyskland, Skandinavien), strukturalismen (Frankrig) og marxismen (Vesttyskland). Er psykoanalysens egenkapital virkelig så lille, at alle disse fusioner har været nødvendige af hensyn til firmaets overlevelse? Hvad der begyndte som en ekspansion, er forsøg på at erobre verden for den psykoanalytiske erkendelse, er for mange at se endt med, at psykoanalysen er blevet købt op, trimmet efter nye idealer eller totalt udvandet. Denne problemstilling tager jeg op igen i det sidste afsnit af artiklen.

Der findes imidlertid også en anden problemstilling, der har anfægtet psykoanalysen, nemlig visse andre videnskabers modoffensiv sigtende mod at teste psykoanalysens teori og metode med fremmede målestokke. Jeg tænker ikke specielt på terapiforskningen, der har sat sig den opgave at måle virkningsgraden af den psykoanalytiske terapi sammenlignet med virkningen af andre terapeutiske teknikker, men derimod på forsøgene på at teste psykoanalysens teoretiske hypoteser. Det er klart, at når man ser på den empiriske basis for psykoanalysens teori, er der i det mindste tre elementære indvendinger, man kan støde på (jvf. Andkjær Olsen 1984b):

(1) Materialet er ikke offentligt tilgængeligt. Analyserne kan ikke kontrolleres og efterprøves af en uvildig instans. De journaler, der føres, er skrevet af analytikeren selv, og de er ikke nødvendigvis pålidelige. Brug af lyd- og filmoptagelser er kommet frem i de seneste årtier, men heller ikke dette materiale er tilgængeligt uden for en snæver kreds.

(2) Der findes ikke nogen formaliseret metode, som garanterer en analyses pålidelighed eller fuldstændighed. Der skelnes normalt ikke mellem den analytiske og den terapeutiske hensigt, og da den terapeutiske hensigt altid er dominerende, er der ingen garanti for analysens videnskabelige karakter. Det eksperimentelle aspekt er naturligt hæmmet af, at der arbejdes med levende patienter. Da analyserne er meget langvarige, gælder endvidere, at den enkelte analytiker kun råder over et begrænset antal cases og derfor ikke kan generalisere med samme sikkerhed som det er muligt, når andre metoder anvendes.

(3) Den terapeutiske metode åbner mulighed for prægning af patienten, således at der indpræges forestillinger og tankegange, der måske nok har en terapeutisk effekt, men som ikke dermed kan påstås at være fundet i patientens eget ubevidste eller at have eksisteret forud for analysen.

Med disse svagheder in mente, er det indlysende, at man har forsøgt sig med alternative testninger. Man kan med rette mene, at hvis de teoretiske hypoteser, der er formuleret på grundlag af patientanalyser, har den grad af almenhed, som analytikerne i reglen hævder, må det også være muligt at kontrollere deres rigtighed med andet materiale og andre metoder. Udgangspunktet for denne diskussion har ofte været Karl Poppers meget omtalte påstand om, at psykoanalysens teoribygning var formuleret på en sådan måde, at den ikke kunne falsificeres, hvorfor den heller ikke kunne kaldes videnskabelig. Bag denne påstand ligger hele spørgsmålet om muligheden for at operationalisere begreber fra psykologien. Psykologiske variable er pr. definition transempiriske og kan dermed ikke umiddelbart oversættes til adfærdsvariable. Dette gælder i ganske særlig grad psykodynamiske variable, hvis særkende netop er deres plasticitet og mangfoldige udtryksmuligheder. Jeg vil her nøjes med at omtale de to grupper af forsøg, nemlig de udviklingspsykologiske og de personlighedspsykologiske.

(1) Psykoanalysens udviklingspsykologiske hypoteser er oprindelig fremsat på grundlag af voksenanalyser. Barndommens store betydning er primært dens betydning i den voksne og for den voksne. Også arbejdet med børn var i begyndelsen primært analytisk, dvs. sigtende mod at påvirke psykiske konflikter, der allerede var opstået og i gang med at producere symptomer. Derfor har der heller ikke været tradition inden for psykoanalysen for at observere børn systematisk med henblik på at formulere teorier om psykisk udvikling. Det er blevet hævdet (jvf. Inger Bernths artikel i dette nummer), at psykoanalysens børn ikke er rigtige børn, fordi materialet – som nævnt – er voksne, og fordi de anvendte udviklingsmodeller var fylogenetiske og spekulative. Hertil må man dog svare, at en rent ontogenetisk teoridannelse blev klart formuleret af Freud allerede omkring 1920, og at der ikke kan konstateres deciderede fejlslutninger på baggrund af paralleltænkning undtagen i et yderst begrænset omfang. Da man trods alt vidste mere om ontogenesen end om fylogenesen, bestod fejltagelsen snarest i, at man projicerede de ting, man havde iagttaget i ontogenesen, tilbage i fylogenesen. Denne fejltagelse har ingen alvorlige konsekvenser, da man i dag ikke tillægger den fylogenetiske side af den psykoanalytiske teori nogen betydning.

Egentlige psykoanalytisk inspirerede udviklingsteorier – fra Spitz til Mahler – betjener sig også af strukturerende hypoteser, hvoraf nogle kan være mere hensigtsmæssige og empirisk velbegrundede end andre, men en kritik heraf kan ikke automatisk foretages ud fra det standpunkt, at det er den rene, fordomsfri iagttagelse, der udgør alternativet. Vigtigt i Mahlers lange og facetterede forskningsprojekt med iagttagelse af vuggestuebørn er således, at hun begrebsligger en lang række interaktionsformer mellem

moder og barn, der ikke tidligere har været bemærket. Hun foretager psykodynamiske rekonstruktioner af disse processer, hvis indhold ellers ville forblive ubekendt, og at der indimellem kommer nogle gammel-freudianske skruptudser, kan ikke være det væsentlige endsige invalidere projektet i dets helhed.

(2) Psykoanalysens personlighedspsykologiske hypoteser er søgt operationaliseret på forskellige måder. Naturligvis umiddelbart mest synligt gennem skabelsen af diverse projektive tests, hvorigennem det hævdes, at de relevante personlighedstræk kommer hurtigere og præcisere til udtryk end i en analyse. Denne discount-udgave af psykoanalysen vil jeg ikke diskutere. Mere interessante er forsøgene på at operationalisere psykoanalytiske hypoteser, netop fordi man punkt for punkt kan se, hvordan den laboratoriepsykologiske tilgang går galt af psykoanalysen. De psykoanalytiske teser operationaliseres i en sådan grad, at man kommer i tvivl om, hvorvidt de data, der indsamles med så stor metodisk omhu, overhovedet siger noget om de ubevidste strukturer, de hævdes at korrespondere med. Hvad man ser bort fra, er overføringsituationen, dvs. det at de affektpotentialer, som er genstanden for undersøgelsen, må aktualiseres, sådan som de bl.a. – men ikke udelukkende – kan blive det i forholdet mellem analytiker og patient, for at der overhovedet er noget at undersøge. Tager man folk ind fra gaden og beder dem deltage i et forsøg, der varer to minutter, hvorefter de sendes ud igen, kan man naturligvis ikke forvente, at noget ubevidst materiale er kommet til udtryk. Det er som en astronom, der noterer hvad han ser i sin kikkert, uanset om det er overskyet eller ej.

De to store undersøgelser, der er gjort af de fortrinsvis laboratoriepsykologiske testninger af psykoanalytiske hypoteser, nemlig Kline (1981) og Fisher/Greenberg (1977), kommer i hovedsagen til det resultat, at psykoanalytiske hypoteser kan testes, og at testningen i de fleste tilfælde falder positivt ud (jvf. Køppe, 1987). Min skepsis over for de metoder, der har været anvendt, skal ikke afholde mig fra at bruge dem som argument over for de kritikere af psykoanalysen, der finder de omtalte metoder egnede til videnskabelig bevisførelse. Som Fisher og Greenberg anfører, har ingen anden teoridannelse end den psykoanalytiske været testet så grundigt og så kritisk. Teorier, der opererer med få hypotetiske variable, vil formentlig vedblivende stå over for teorier, der arbejder med mange hypotetiske variable, og det vil formentlig også altid være sådan, at det, der er den enes styrke, er den andens svaghed. Hvor den ene er videnskabeligt uangribelig, men ude af stand til at indfange det, der interessant, væsentligt og eksistentielt betydningsfuldt i den menneskelige psykologi, forholder det sig skarpt trukket op omvendt med den anden. Det er, som om videnskabelighed og væsentlighed er omvendt proportionale.

Lad mig opsamle pointerne i dette afsnit om psykoanalysens grænser: både m.h.t. geografi, videnskabsopfattelse og videnskabelige discipliner har psykoanalysen bredt sig ud over sine oprindelige grænser. Dens ekspansionisme og dens relative succes inden for mange fagområder har efterfølgende

fremkaldt en modoffensiv, hvor psykoanalysen er blevet trængt tilbage. Resultatet af disse to operationer har været en spredning og en splittelse af psykoanalysen, der efterhånden kun kan kaldes en helhed gennem de udviklingslinjer, der går tilbage til Freud. Vi har på den ene side den opfattelse, at psykoanalysen kan og bør leve op til de videnskabelige kriterier, der er gældende i f.eks. psykologien og psykiatrien. Hermed kommer adfærdsobservationer, operationelle definitioner, systematiske eksperimenter o.l. i højsædet. Som Edelson (1984) bemærker har modoffensiven imidlertid fremkaldt den helt modsatte reaktion i andre kredse af psykoanalysen, f.eks. den hermeneutiske og den lacanianske, nemlig en tilbagetrækning til sikre positioner og herunder en opgivelse af de allerfleste dele af teoribygningen. Psykoanalysen skal ikke være en psykologisk teori, hverken en personlighedsteori eller en udviklingsteori, men alene en teori på klinisk grundlag, hvor begreber fra den kliniske erfaring er i højsædet: begreber knyttet til overføringen, til empatien eller til samtalen. Det er ikke mærkeligt, at to så modsatte måder at tackle videnskabelighedsproblemet på også kan være tilbøjelig til at splitte psykoanalysen som helhed. Det kan heller ikke styrke psykoanalysens troværdighed udadtil, at først den ene og dernæst den anden opfattelse har haft overtaget, for hvad er psykoanalysen så egentligt for noget?

I det sidste afsnit vil jeg selv give nogle bud på, hvad der er påkrævet for at bevare billedet af psykoanalysen som en enhed trods de mange meningsforskelle og de stridende skoledannelser. Som allerede nævnt mener jeg, at der i de allerseneeste år kan spores en sådan tendens til forsoning og samarbejde inden for psykoanalytikernes egne rækker.

3. Psykoanalysens anvendelighed

I medgang og modgang har psykoanalysens særkende været dens anvendelighed, og det er om noget anvendeligheden, der har holdt den i live. Hermed tænker jeg ikke primært på dens anvendelighed som terapeutisk teknik, for psykoanalyse i egentlig forstand med fem ugentlige analysetimer i flere år vil aldrig kunne få den store udbredelse (jvf. Judy Gammelgaards artikel i dette nummer). Det er naturligvis gennem dette praktiske arbejde, at psykoanalysen er opstået, og det er også herigennem at den er i stand til at forny sig selv gennem udvikling og afprøvning af nye teknikker og nye hypoteser, men psykoanalysens interesse for en større offentlighed af forskere og andre hænger sammen med, at dens teori og metode samtidig har gyldighed ”uden for murene”. Psykoanalysen er en psykodynamisk psykologi, der overalt går ind i spændingsfeltet mellem det åbenlyse og fordækte, mellem det, der holdes frem, og det, der holdes skjult. Der arbejdes med hypoteser om psykiske konflikter, kræfter, der holder hinanden i balance, og transformationsprocesser, hvorigennem disse kræfter ændrer form og udtryk. Psykodynamikken bag et givet fænomen kan fremstilles så enkelt, at alle kan

genkende den, men kan naturligvis også udfoldes i så mange detaljer og med så mange teoretiske begreber, at selv teoretikerne har mest lyst til at stå af. Jeg mener ikke, at der kan være nogen diskussion om, at psykoanalysen skal anvendes eller appliceres, som det også hedder. Hvad der fortsat kan diskuteres, er psykoanalysens videnskabelige ambitionsniveau, strategierne for dens anvendelse og forholdet til det Freud'ske udgangspunkt. Alt dette kan jeg ikke komme ind på her, men jeg vil på tre punkter tage stilling til, hvordan jeg selv mener, at arven efter Freud kan forvaltes i dag, så man undgår stivnet ortodoksi, isolationisme og sektarisme såvel som udvanding i et eller andet videnskabsideals navn. Jeg er i den forbindelse inspireret af den franske psykoanalytiker Jean Laplanche, der gennem årene har placeret sig mere og mere centralt i den psykoanalytiske debat.

(1) *Metode eller teori?* Spørgsmålet er her, om man først og fremmest skal identificere psykoanalysen med dens metode eller med dens teori. Er den især en metode til at skaffe sig ny viden, eller er den summen af denne viden sammenfattet i en teori? Jeg vil ikke lægge skjul på, at man kan komme i et dilemma, når man skal afveje værdien af forskningsprocessen mod værdien af slutproduktet, for det hævdes med stadig større styrke blandt den seneste generation af analytikere, at det er processen, der tæller. Den analytiske samtale mellem terapeut og patient lever på den proces, der gør en klogere, dvs. på skabelsen af mer-viden, videnstilvækst, eller – som det hedder i filosofien – på refleksionserfaringen, og i denne sammenhæng er den allerede producerede viden blevet en trussel mod den fremtidige, hvorfor teorien og specielt metapsykologien ofte afskediges på gråt papir som død viden. Disse analytikere føler ikke den stadig højere teoribygning som en hjælp, men som en byrde, der hæmmer deres bevægelsesfrihed, og patienterne føler ikke, at de får noget for deres penge, hvis de blot anbringes som endnu et eksempel i en af teoribygningens mange skuffer.

Man kan også belyse dette problem ud fra en anden af de standende diskussioner: skal psykoanalysen arbejde henimod en forståelse af patienten eller mod en forklaring af hans adfærd. Tidligere tiders ensidige satsen på den videnskabelige forklaring er i dag kommet i modvind. Forestillingen om en objektiv iagttagelse, der samler sine mange observationsdata til en teoretisk forklaring, er i nogle tilfælde blevet erstattet af idealet om den indlevende og forstående terapeut, hvis fortolkninger nødvendigvis tager udgangspunkt i hans egne erfaringer. Dette er det hermeneutiske synspunkt. Fra det sprogvidenskabeligt funderede ståsted kommer en tilsvarende kritik: det iagttagende og det talende subjekt er på forhånd spaltet og gennem spaltningen systematisk involveret i de sproglige processer, hvorigennem patienten fremstiller sig selv. Der er ikke noget ståsted for sand viden uden for den analytiske samtale, og det er derfor den, der må udforskes, mens der ingen permanent personlighedsstruktur findes at bedrive psykologi på. Dette er Lacan-skolens synspunkt (jvf. Jean-Christian Delays anmeldelse i dette nummer).

Både hermeneutikken og lacanismen repræsenterer et radikalt freu-

diansk standpunkt, som imidlertid kun er i overensstemmelse med enkelte tendenser i Freuds arbejde, og som i sidste ende tenderer mod at eliminere ikke blot den klassiske metapsykologi, men enhver metapsykologi. Jeg mener, at gevinsten ved disse attituder er for tvivlsom og prisen for høj, til at valget er indlysende. En teoriløshed efter hermeneutisk mønster vil kun øge tvivlen om psykoanalysens videnskabelighed, som kritikerne allerede har fremhævet. Det gælder for enhver videnskab, at den må holde sig i live gennem en meningsfuld dialektik mellem teori og praksis, og selv om dele af psykoanalysen i perioder har været stivnet i ortodoksi, er det dog i alle tilfælde før eller siden kommet til et opbrud. Modstillingen mellem forståelse og forklaring er ganske u hensigtsmæssig for mig at se, da det gælder og altid har gjaldt, at forklaring uden forståelse er dårlig forklaring, ligesom forståelse, der ingenting forklarer, er dårlig forståelse. Det at betjene sig af forklaringer indebærer ikke et postulat om restløs kausaldetermination af det menneskelige subjekt, som nogen synes at mene. Forklaring er et spørgsmål om at kende de lovmæssigheder, som også psykiske og sociale processer er underlagt. Lovmæssighedernes eksistens er ingen trussel mod den menneskelige frihed, ja, tværtimod er den frihed, der kan opnås gennem overholdelse af koder, af en højere kvalitet end den rent anarkistiske frihed. Det digteriske kunstværk kan f.eks. udmærket betjene sig af alfabetet og grammatikken, uden at det mindsker de kunstneriske udtryksmuligheder. Psykoanalysens historiske indsats har bestået i at finde u hensigtsmæssige "kodninger" i det ubevidste, mest karakteristisk i den neurotiske tvang, og den har derfor betjent sig af kausale modeller, idet netop indsigten i tvangen er forudsætningen for at frigøre sig fra den. Hele denne psykodynamik kan kun fastholdes i en psykologisk teori, og derfor mener jeg heller ikke, at den radikale drejning, lacanismen har fået med dens nærmest postmodernistiske ophævelse af personligheden, er noget egnet udgangspunkt for en videnskabeliggørelse af psykoanalysen.

Jeg tilslutter mig helt Edelsons (op. cit.) vurdering af, at psykoanalysen intet har at frygte fra de mest nærgående kritikeres side, det være sig den generelle videnskabsteori, terapiforskningen eller laboratoriepsykologien. I nogle tilfælde kan der hentes nyttig hjælp, i andre tilfælde (og det er vel nok de fleste) stilles der enten så strenge krav til psykoanalysen, at kun naturvidenskaber ville kunne honorere dem, og så er kritikken meningsløs, eller også bygges der på en fejllopfattelse af, hvad psykoanalysen er, f.eks. en forenkling af de hypoteser, der efterfølgende operationaliseres og testes, og så mister konklusionerne deres værdi, både når de falder positivt og negativt ud for psykoanalysen.

(2) *Den psykoanalytiske metapsykologi.* Nogle kritikere af psykoanalysen stiller sig tilfreds med at finde enkelte store fejltagelser i Freuds forfatter-skab, hvorefter de med god samvittighed forkaster psykoanalysen som helhed. Det synes imidlertid mere rimeligt at undersøge, om fejlene faktisk er invaliderende for helheden, eller om de kan udbedres. Man kommer i den forbindelse ikke uden om det generelle forhold mellem biologiske, psykolo-

giske og sociologiske begreber i teorien. Der er to problemer heri: for det første at foretage en korrekt sontring mellem disse tre niveauer, for det andet at beskrive relationerne på tværs af niveauerne. Freud har en god forståelse af det første problem. Således gør han en indsats for at skille det ubevidste ud fra det biologiske niveau og lægge det sammen med det psykologiske (jvf. Andkjær Olsen/Køppe 1981, s. 309-15). Endvidere er han også på det rene med, at sociale fænomener og sociale institutioner tilhører et specifikt niveau forskelligt fra det psykologiske. Derimod har han svært ved at tackle det andet problem, altså spørgsmålet om sammenhængen mellem niveauerne, og her forfalder han til vanetænkning i lighed med mange af 1800-tallets spekulative teoribygninger. Han giver i mange tilfælde udtryk for en reduktionistisk opfattelse, ifølge hvilken sociologi er udfoldet psykologi, ligesom psykologi er udfoldet biologi. Kender man biologiens lovmæssigheder, kender man følgelig alle lovmæssigheder. Man kan sige, at Freud blev stående på et aristotelisk modsat galileisk standpunkt (jvf. Madsen 1986), idet han overbebyrdede nogle i øvrigt spekulative biologiske love (erhvervede psykiske egenskaber nedarves, ontogenesen gentager fylogenese, dødsdriften er en drift i alt levende efter at vende tilbage til den uorganiske materies spændingsløse tilstand) med forklaringsopgaver, mens det stred mod hans videnskabelige idealer at forklare et fænomen ud fra indbyrdes heterogene faktorer.

Jeg vil imidlertid hævde, at denne fejltagelse ikke er særligt gennemgribende. Den begrænser sig til de overordnede teoretiske spekulationer, mens Freud i sine detailanalyser faktisk praktiserede det stik modsatte, der kan sammenfattes i overdeterminationens princip: i alle enkeltanalyser, det være sig af drømme, psykopatologiske fænomener eller kulturprodukter, var det selve hans styrke at påvise, hvordan indbyrdes heterogene faktorer virker sammen og kombineres via primærprocesassociationer, som kun kunstnerne tidligere havde haft sans for. Det selvsamme princip kan med fordel bruges i overordnede samfundsmæssige analyser, sådan som en Louis Althusser har gjort med eksplicit reference til Freud (Althusser 1969). Når man erkender, at Freuds bio-psyko-sociale teori var forkert, må man samtidig bemærke, at mange nyere teorier ligeledes er det. Både det psyko-fysiske og det psyko-sociale probleme er helt frem til vore dage søgt løst gennem simple reduktionistiske, identitets- og parallellitetshypoteser, der i al deres spekulative enkelthed er umulige at bringe i overensstemmelse med de relevante empiriske data. Med dette in mente synes det mest hensigtsmæssigt at betjene sig af en åben, ikke ontologisk, vekselvirkningshypotese, hvor niveaurnes relative autonomi og fremfor alt deres væsentforskellige lovmæssigheder respekteres uden unødige overgreb og generaliseringer. Opgaven for den psykoanalytiske teori er at udskille og beskrive de lovmæssigheder, der gælder inden for dens specifikke genstandsområde, og at redegøre for dets samspil med andre områder.

Den psykoanalytiske teori er ikke almenpsykologisk, men begrænser sig til det, der kan sammenfattes under betegnelsen "psykoseksualitet". Den

nærmere redegørelse for psykoanalysens psykologi har der imidlertid altid været strid om. De amerikanske ego-psykologer (Hartmann, Raraport) bidrog til afgrænsningen gennem sontringen mellem en konfliktsfære omkring seksualdrifterne og en konfliktfri sfære omkring det såkaldt autonome jeg (jvf. Andkjær Olsen 1978). Den franske psykoanalytiker Jean Laplanche fortsatte denne tankegang ud fra Freuds begreb om *tilknytning* (Anlehnung). Seksualitetens niveau opstår i tilknytning til selvopholdelsens niveau, men virker sekundært tilbage på dette. Hele denne problematik har jeg sammen med Simo Køppe (1981) sammenfattet i sontringen mellem et adaptivt og et psykoseksuelt register. Den specifikt psykoanalytiske psykologi henhører under det psykoseksuelle register, men det betyder ikke, at det adaptive register (omfattende perception, tænkning, hukommelse og psykomotoriske funktioner generelt) afskrives som uinteressant. Psykoseksualitetens universelle betydning hviler netop på det faktum, at den er i stand til at blande sig i alt. Den kan således både forstyrre og understøtte de adaptive processer, begge dele med de mest vidtrækkende konsekvenser. Psykoanalysen benytter sig af en adaptiv psykologi, som den dog må låne fra andre psykologer, men den har kun psykoseksualiteten som sit egentlige genstandsområde. Tilsvarende gælder, at psykoanalysen beskæftiger sig med seksualitetens biologiske rødder og med dens samfundsmæssige udtryksformer, men også uden at have dem som primære genstandsområder.

Den klassisk freudianske metapsykologi er som bekendt bestemt ud fra tre synsvinkler og dermed ud fra tre begrebstyper: de topiske begreber, de økonomiske begreber og de dynamiske begreber. Denne metapsykologi har vist sig at have en høj grad af praktisk anvendelighed, og selv om den har tydelige teoretiske mangler (herunder en tendens til atomisme), kan man ikke totalt opgive den. I den nyere psykoanalyse har der især været arbejdet med to typer af alternativer, nemlig for det første den funktionalistiske metapsykologi og for det andet den interaktionistiske. Den første type hører fortrinsvis til inden for ego-psykologien og er da også velegnet til at beskrive processerne i det adaptive register, der netop omfatter psykiske og psykomotoriske funktioner. Heroverfor tager den interaktionistiske udgangspunkt i den psykiske repræsentation af subjekt/objekt-forholdet og beskriver psykoseksualitetens processer inden for denne ramme. Interaktion omfatter alle former for samspil mellem to subjekter, såvel førsproglige som sproglige, og derfor ser man da også meget forskellige bud på metapsykologiske begrebsapparater, f.eks. Melanie Kleins, de britiske objektrelations-teoretikeres, Lacans og hans elevs, de amerikanske selv-psykologers og de tyske socialisationsforskeres.

Hvad enten man foretrækker den ene eller den anden metapsykologi, er dens opgave at redegøre for de processer og processtyper, der forekommer inden for det psykoseksuelle register. Uanset hvor stabil og velfungerende en personlighed er, er det psykoanalysens særkende at kunne afdække psykodynamikken i den, dvs. afdække de kræfter, der måske momentant holder hinanden i balance, men som også er i stand til at udløses i form af

transformationsprocesser, hvad enten det er drømmens forskydninger og fortætninger eller vidtrækkende personlighedsændrende processer. Jeg har andetsteds (Andkjær Olsen 1987) foreslået en tredeling af procestyperne i det psykoseksuelle register, nemlig primærprocesser, driftsomsætninger og driftsskæbner. Det skal bemærkes, at disse både har relevans inden for Freuds "hydrauliske" model og inden for f.eks. Melanie Kleins specielle interaktionsmodel. Den psykoanalytiske tydning søger i alle tilfælde at slutte tilbage fra det synlige og bevidste til det usynlige og ubevidste: det givne er fremkommet ved, at noget er trådt i stedet for noget andet – angst kan være trådt i stedet for begær, skyldfølelse kan være trådt i stedet for aggression, samlermani kan være trådt i stedet for anallyst etc.

Inden for rammerne af metapsykologien er det praktisk at udmønte den psykoanalytiske psykologi i henholdsvis en udviklingspsykologi og en personlighedspsykologi, hvor den første er overvejende diakron, den anden overvejende synkron.

Hvad udviklingspsykologien angår, har det været psykoanalysens særkende at tilføje det retrospektive perspektiv til det rent progrediente og at fremhæve de tilbagegribende processers psykiske aktivitet. Hele begrebsapparatet til en sådan analyse findes allerede hos Freud, men igen er det Jean Laplanche, der har uddraget den relevante syntese af Freud gennem påpejning af begrebet *Nachträglichkeit*, der både omfatter psykodynamikken bag barndommens udviklingsforsinkelser og udviklingsforegribelser og den "retroaktive" prægning af tidligere erfaringer gennem senere erfaringer. Psykoanalysen fornægter ikke den empiriske udviklingsforskning, men kan heller ikke reduceres hertil. Den bruger den og supplerer den med de her nævnte begrebsdannelser (jvf. Andkjær Olsen/Køppe 1981 og Andkjær Olsen 1988).

Hvad personlighedspsykologien angår, er det psykoanalysens særkende at indlemme det ubevidste i billedet af personligheden. Dette giver lignende problemer som m.h.t. udviklingspsykologien, nemlig forflygtigheden, det samtidige nærvær og fravær af det, man taler om, og den deraf følgende vanskelighed ved at definere troværdige videnskabelige begreber. Det er, som om det ubevidste bedre lader sig indordne i det analytiske projekt end i det personlighedspsykologiske, og allerede Freuds begreb om *det'et*, såvel som om *jeg'et* og *over-jeg'et*, giver anledning til begrebslige kortslutninger, når det/de slet og ret positiveres. I ego-psykologien anvendes disse termer funktionalistisk, dvs. de tilskrives hver et sæt af funktioner, således at tankegangen nærmer sig den mest traditionelle personlighedspsykologi. Her mener jeg igen, at man må vælge at tolke termerne ud fra en interaktionistisk metapsykologi, hvad Freud i øvrigt også selv gjorde i de fleste tilfælde. Det grundlæggende er ikke personlighedsinstanserne, men de objektrelationer, der kan beskrives ud fra subjekt/objekt-polaritetens matrix. Hvad der kan positiveres i personligheden, er i den forbindelse ikke funktioner, men derimod *interaktionsformer*, som både kan være imaginære og symbolske. Det, der i daglig tale kaldes over-jeg'et, er således summen af de symbolske

interaktionsformer, der dannes, når der opbygges medierende forestillinger til afhjælpning af den ødipale aktiv/passiv-konflikt (se Andkjær Olsen 1988 for en nærmere redegørelse). De imaginære interaktionsformer er traditionelt vanskeligere at begribe, da imaginær kommunikation hører til de allernyeste forskningsområder (jvf. Bent Fausings artikel i dette nummer), og da det imaginære i det hele taget er mere indadvendt og mindre udtryksvilligt end det symbolske. Psykoanalysen har dog aldrig miskendt fantasiens psykiske realitet, og også kropsbilledets psykologi hører til blandt psykoanalysens særligt udforskede områder.

(3) *Anvendt (appliceret) psykoanalyse*. Hvor psykoanalysen nyder en meget ringe anseelse blandt psykologer, navnlig laboratoriepsykologer, er den med få undtagelser den mest anvendte psykologi inden for de andre fagområder, der gør brug af psykologi. De fleste humanistiske og mange samfundsvidenskabelige fag har i dag en lang tradition for anvendt psykoanalyse, hvad dette temanummer vidner om, uden at rækken af fagområder på nogen måde er udtømmende. Som jeg allerede har været inde på i forrige afsnit, har samarbejdet dog sjældent været problemfrit. Ser vi bort fra, at samarbejdet ikke altid, som det ideelt set burde, formidles af personer med et rimeligt fodfæste på begge sider af den faglige demarkationslinje, gør der sig navnlig det problem gældende, at den analytiske dialog er annulleret. Der kommer ingen feed-back til analytikeren på analysen, og der er ingen mulighed for at følge udviklingen i de affekter, der ellers plejer at blive aktualiseret i overføringssituationen. Det kritiske punkt, hvor det skal vise sig, om de opkørte affekter vil kendes ved de konstruktioner, analysen har at tilbyde, må nødvendigvis mangle i den applicerede psykoanalyse, og hvad er der så tilbage andet end uforpligtende intellektuelt spilfægteri?

Jeg mener, at den applicerede psykoanalyse har mere til fælles med den terapeutiske, end man umiddelbart skulle tro. Hvor det i den terapeutiske analyse er det materiale, patienten producerer i form af erindringer, fantasier og drømme, der bliver et affektivt mellemværende mellem analytiker og patient, eksisterer den applicerede psykoanalyse kun i kraft af, at et andet materiale – fortrinsvis et allerede produceret tekstmateriale – bliver et affektivt mellemværende mellem en analytiker og *den, som den mundtligt eller skriftligt formulerede analyse henvender sig til*. Når psykoanalysen på så mange fagområder, som tilfældet er, tiltrækker sig interesse, kan det kun hænge sammen med, at det analytiske rum, den tilbyder, både er intellektuelt og affektivt tiltrækkende. Dette er på én gang psykoanalysens særlige fortrin og dens begrænsning. Den affektivt engagerede analyse udvælger sig de træk, der til hver en tid opleves som de mest følsomme i materialet, og – når det drejer sig om kunst – bliver værket på den måde gjort nærværende. Også hvis det drejer sig om psykosociale fænomener, f.eks. forekomsten af autoritetstro i diverse grupper, vil psykoanalysens relevans bero på, at den – via mellemlid af pædagoger og socialarbejdere – kan levere nogle begreber, der kan tiltrække og aktualisere de affekter, der er bundet i autoritetstroen. Den analytiske opløsning i de tilgrundliggende psykodyna-

miske faktorer har altså kun en berettigelse og dermed en videnskabelig værdi, hvis de et eller andet sted giver en affektiv feed-back. Heri adskiller psykoanalysen sig fra de videnskaber, der indsamler og ophober data uden nødvendigvis at involvere forskeren selv.

Den applicerede psykoanalyses begrænsning ligger omvendt på de områder, hvor en rent intellektuel analyse er påkrævet. Jeg tror således gerne på de oldfilologer, f.eks. Jean-Pierre Vernant (1967), der hævder, at Freud i hvert fald ikke med sin Ødipus-teori har sagt noget om den betydning, Ødipus-myten har haft, da den oprindelig blev skabt og genfortalt, men derimod noget om det, den betød for ham selv og hans samtid. Skal der fremsættes en teori om oldtidspersonlighedens psykodynamik, må der samles en langt bredere viden om den tids sociale forhold og mellem menneskelige relationer, og det er ikke umiddelbart psykoanalysens ærinde. På dette punkt nærmer jeg mig hermeneutikkens opfattelse, men adskiller mig dog samtidig fra den ved ikke at ville gøre et så syntetiserende og jeg-centreret begreb som *forståelse* til analysens omdrejningspunkt. Omdrejningspunktet er for mig at se den affektive kerne, der igennem det analytiske arbejde behæftes med skiftende imaginære og sproglige symboler. De uforarbejdede affekter tilhører den samme orden som det ubevidste selv (jfv. Andkjær Olsen 1984a).

Som omtalt i forrige afsnit har den applicerede psykoanalyse haft en omtumlet skæbne fra at have været selve psykoanalysens flagskib i de første årtier til at blive miskrediteret af psykoanalytikerne selv i de seneste årtier. Jeg tror med Jean Laplanche (1987a, 1987b), at den applicerede psykoanalyse fortsat har en fremtid, ja måske ligefrem at det er gennem den, at også den terapeutiske psykoanalyse har en fremtid. Applikationen kan imidlertid ikke være en anvendelse af den analytiske metode alene. Det vil uvægerligt føre til vilde analyser, måske interessante studier i analytikernes frie associationer, men ikke et arbejde, der er egnet til at konsolidere psykoanalysens status som seriøs hjælpedisciplin for andre fag. Bindeleddet mellem psykoanalysen og andre fagområder må for mig at se være psykoanalysens psykologiske teori, dens metapsykologi, hvis primære genstandsområde er det psykoseksuelle register. Kan dette genstandsområde ikke defineres og forsvares på videnskabelig vis, er det heller ikke sandsynligt, at psykoanalysen vil blive accepteret som samarbejdspartner for andre fag. Det er derfor det, jeg især har forsøgt at bidrage til i denne artikel som mit svar på, hvad Freuds fortsatte levedygtighed består i.

Note: Artiklen er skrevet i forbindelse med et stipendium under SHF og SLF 1989 med temaet: Psykoanalysen efter Freud.

LITTERATUR

ALTHUSSER, L. (1969): "L'immense révolution théorique de Marx". IN: L. Althusser og E. Balibar: *Lire le Capital II*. Paris.

- ANDKJÆR OLSEN, O. (1978): "Autonomibegrebet i ego-psykologien". IN: *Agrippa*, 1: 7-29.
- ANDKJÆR OLSEN, O. (1984a): "Ubevidste affekter". IN: *Psyke & Logos*, 5: 87-108.
- ANDKJÆR OLSEN, O. (1984b): "Problemer i psykoanalytisk forskning". IN: N. Reisby m.fl. (red.): *Problemer i psykiatrisk forskning*. København.
- ANDKJÆR OLSEN, O. (1988): *Ødipus-komplekset*. København.
- ANDKJÆR OLSEN, O. og KØPPE, S. (1981): *Freudspsykoanalyse*. København. Let revideret amerikansk udgave: *Freud's Theory of Psychoanalysis*. New York 1988.
- BRAAD THOMSEN, C. (1984): *Sigi Erobreren – en Freud-biografi*. København.
- EDELSON, M. (1984): *Hypothesis and Evidence in Psychoanalysis*. Chicago 1985.
- FISHER, S. og GREENBERG, R. (1977): *The Scientific Credibility of Freud's Theories and Therapy*. New York 1985.
- FREUD, S. (1905d): "Tre afhandlinger om seksualteori". IN: *Afhandlinger om seksualteori*. København 1985.
- FREUD, S. (1915c): "Drifter og driftsskæbner". IN: *Metapsykologi 1*. København 1983.
- FREUD, S. (1916-17): *Forelæsninger til indføring i psykoanalysen*. København 1982.
- FREUD, S. (1917a): "Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse". *Gesammelte Werke 12*. Frankfurt am Main 1969.
- FREUD, S. (1923b): "Jeg'et og det'et". IN: *Metapsykologi 2*. København 1983.
- FREUD, S. (1937c): "Die endliche und die unendliche Analyse". *Gesammelte Werke 16*. Frankfurt am Main 1972.
- FREUD, S. (1939a): *Manden Moses og læren om én Gud*. København 1969.
- FREUD, S. og ABRAHAM, K. (1965a): *Sigmund Freud – Karl Abraham. Brieve 1907-1926*. Frankfurt am Main 1980.
- HOUGAARD, E. (1976a): "Freud's metaforer". IN: *Udkast 3-4*, 1976.
- HOUGAARD, E. (1976b): "Kommentar til "Freud's metaforer" og til Steffen Jørgensens kritik". IN: *Udkast 3-4*, 1976.
- JØRGENSEN, S. (1976): "Metafor og videnskabstekst – et diskussionsoplæg". IN: *Udkast 3-4*, 1976.
- KLINE, P. (1981): *Facts and Fantasy in Freudian Theory*. London.
- KØPPE, S. (1987): "Psykoanalysens videnskabelighed". IN: *Psyke & Logos*, 8: 340-51.
- LAPLANCHE, J. (1987a) *Problématique V. Le baquet – Transcendance du transfert*. Paris.
- LAPLANCHE, J. (1987b) *Nouveaux fondements pour la psychanalyse*. Paris.
- MADSEN, K. B. (1986): *Psykologi 2. Psykologiens historie efter 1945*. København.
- VERNANT, J.-P. (1967): ""Oedipe" sans complexe". IN: J.-P. Vernant og P. Vidal-Naquet: *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*. Paris 1973.